

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ

Уређује
А. БЕЛИЋ

уз сарадњу

д-ра *Алексића Радомира* (Београд), д-ра *Вуковића Јована* (Сарајево), *Конеског Б*
(Скопље), д-ра *Нахтигала Рајка* (Љубљана), д-ра *Павловића Миливоја*
(Нови Сад), д-ра Скока Пејра (Загреб), д-ра *Сшевановића Михаила*
(Београд), д-ра *Томановића Васа* (Скопље), д-ра *Храсће Маџа* (Загреб)

XXI КЊ. 1—4

БЕОГРАД
1955—1956

ЈОВАН МУШКАТИРОВИЋ

— ПРВИ СКУПЉАЧ СРПСКИХ НАРОДНИХ ПОСЛОВИЦА —

Јовану Мушкатировићу, рођеном у Сенти 1743 године, адвокату и сенатору, борцу за народна права и скупљачу српских народних пословица одали су признање већ његови савременици. 1786 појавила се његова напредна књижица против многобројних празника код Срба, 1787 његове Причте илити по простому пословице јемже сентенције илити реченија, а већ 1788 године Алексије Везилић у додатку својој дидактичној песми Краткое написание о спокојној жизни уз двадесетпеторицу наших световних људи од значаја („мирских поглавитих мужеј“) који пером добро владају помиње и Мушкатировића, искусног правника, кога су многи ветрови били, али је „остао неповређен“.

Исте године Доситеј у Баснама¹ хвали Мушкатировићеве погледе на празнике. Нешто доцније Доситеј помиње Мушкатировића у Етици, у глави О дужностима дружества, како је заједно са њиме одлазио Атанасију Димитријевићу Секерешу на пријатељске разговоре. Овај Димитријевић, учени свештеник, доцније поунијаћен (Секереш, Хорањи) био је тада у Бечу цензор српских књига. Доситеј и он су охрабрили Мушкатировића да штампа Причте. Вероватно је томе допринео и Стефан Новаковић, некадашњи секретар карловачке митрополије, који се у то време налазио са Мушкатировићем на истом послу код бечке Дворске канцеларије: Мушкатировић као заступник српских народних права, а Новаковић као посредник (агент). Везилић хвали Новаковића зато што корисним пером уме „дубоко парати“ и „потстицати равнодушне“. Познато је да је Новаковић имао штампарију и лист Славеносербскија Вједомости, у коме се и поред пуне зависности од аустриске цензуре донекле огледају и српске прилике крајем 18 века, као што су нешто доцније (од 1813 до 1822) Давидовићеве и Фрушићеве Србске новине илустровале наше тежње почетком 19 века и биле поприште за Вукову борбу.

¹ Басне, 125.

Можда је претерана тврдња да је Мушкатировић Доситејев ученик¹. У оно време Доситеј је „нови списатељ“², али је несумњив његов утицај да се овај угледни грађанин, прогресиван и образован човек и књижевно веже за народно-друштвене потребе. Мушкатировићева дела се јављају непосредно иза Доситејевих Прикљученија (1783) и Совјета (1784). Утицај се осећа и по временској и по идеолошкој повезаности. И Мушкатировићу лежи на срцу народно просвећивање и напредак, а нарочито уздизање омладине. У томе циљу Мушкатировић је поред политичких послова нашао у Бечу времена за штампање пословица. „Шта може младићу и ђаку милије бити од нове и лепе књиге?“ Посвећујући пословице своје првенцу Петру, он, с једне стране, има на уму изградњу његова карактера — „преизрјадна правила искуством потврђена за живот научићеш“, а, с друге, темељно познавање народног језика — „многа својства силе и красноречија сербскога језика добићеш“.

Тако се Мушкатировић јавља као сарадник Доситејев ширењем просветних идеја и осећањем вредности народног језика, као што је скупљањем народних пословица претходник Вуков.

Прво издање својих пословица Мушкатировић је дао у времену када су народи у Аустро-Угарској под утицајем напредних западних идеја почели да се боре за своја права, а бечки двор уочи Француске грађанске револуције био приморан на попуштање.

Мушкатировић узима живог учешћа у том политичком покрету, међу водећим личностима. Заједно са митрополитом Путником он је сасвим тачно оценио да ће Темишварски сабор бити оруђе у рукама бечке владе за стишавање мађарских захтева, и сматрао да је место настојања за царском потврдом привилегија ефикасније озакоњити српске захтеве преко мађарског сабора. У писму које је тада упутио митрополиту Путнику³ Мушкатировић је показао много реалног политичког смисла и правничко познавање наших прилика. Сасвим оправдано излаже он како је двор увек излазио Мађарима усусрет и да се они неће противити српским захтевима док њихови нису испуњени, „а када се они једанпут удовоље, онда ћемо ми онако и ешче горше него ли смо патили патити“. Исто реалистичко политичко схватање јавља се и у многим његовим објашњењима и алузијама у збирци Пословица.

¹ Скерлић Историја нове српске књижевности, Бгд. 1914, стр. 102

² Везилић, поменуто дело

³ Писмо је објавио Димитрије Руварац у Гласнику Историског друштва, књига II, св. 2, Сремски Карловци, 1929.

Истовремено растао је Мушкатиновићев књижевни углед. 1808 године његова збирка Пословица је објављена латиницом у Пешти. 1814 Добровски је у Слованки укратко приказао обе збирке Мушкатиновићевих Пословица, истичући њихову лексичку грађу којом би се „илирски“ речници могли обогатити. Замера Штулију што није унео у свој речник више ових Пословица и оправдано одваја идиоме (*Redensarten*) од Пословица и додаје да је потребно било објаснити када и како се неке од њих употребљавају. Уједно наводи да многе иако су страног порекла стичу код Срба посебну духовиту примену, па пример, *Lupus in fabula*, Ми о псу, а пас на врата.

1815 године Лазар Бојић у Памјатнику¹ помиње Мушкатиновића међу умрлим („усопшим“) књижевницима², а Добровски уз филолошка објашњења преводи његове Пословице, опет у Слованки. Копитару се међутим не свиђа Мушкатиновићево мешање народних пословица са страним („alles durcheinander“)³. Он саветује Вука да тако не поступа желећи да његова збирка Пословица буде боља. Али Копитар није дубље проучио Мушкатиновићеву збирку. 1829 године Јован Чапловић у књизи Славонија и делимично Хрватска (изданој у Пешти) помиње међу српским књижевницима сенатора Мушкатиновића.

У предговору својој првој збирци пословица⁴ Вук је написао: „Из пословица које је покојни Јован Мушкатиновић скупио узео сам само оне за које сам слушао да се у народу говоре и за које нико не може рећи да су срамотне“. Уствари Вук је узео од Мушкатиновића врло много и свесно. Преписивао је пословице, а користио се и Мушкатиновићевим начином рада⁵.

1865 године Шафарик доносећи биографске и библиографске податке о Мушкатиновићу⁶ погрешно му приписује и „слободумно дело против поста“ Разсуждение о постах восточнија цркве, што је тек много доцније оповргао Димитрије Руварац⁷, тврдећи

¹ Будим.

² Умро је у Пешти 1809.

³ Писмо Вуку 1815, Преписка I, стр. 491.

⁴ Цетиње, 1836.

⁵ Јужнословенски филолог О Вуковим издањима пословица, 1952, стр. 229—236.

⁶ *Geschichte des Serbischen Schriftums*.

⁷ Исправак у библиографији Јована Мушкатиновића „Прилози за историју књижевности, Бранково Коло 1910 број 11.

да је то дело Самуела Клајста унијатског писца, а да га је пре-
вео Стефан Новаковић.

1886 на свечаној седници Матице српске на св. Саву Ђорђе
Рајковић је реферисао о Мушкатиновићеву животу и раду и
истакао га као првог скупљача наших народних пословица.

У монографији Српска књижевност у XVIII веку Скерлић је
посветио Мушкатиновићу један одељак,¹ а исте године штампао
у Гласу Српске академије наука (LXXX књига) посебну студију
о Мушкатиновићу, којој је Јован Радоњић уз критику дао и неке
мање допуне.² Сем тога, Скерлић уноси Мушкатиновића у своју
Историју нове српске књижевности.

Тридесетих година Вида Зелена Љацка узима Мушкатино-
вића за докторску тезу на Карловом универзитету у Прагу. До
тезе нисам могла доћи, али се из разговора са Љацком сећам да
је сматрала Мушкатиновића сасвим неоригиналним, што мислим
да се не би могло тврдити када се узме у обзир да је највећи део
његових пословица везан за народни живот и говор, мада се
њихов скупљач могао угледати на збирку Новикова из 1744, као
што Љацка претпоставља, или на збирку Иполита Богдановића
као што то претпоставља Скерлић, а може бити и на неке друге
стране збирке. Он помиње грчке и римске пословице, Еразма
Ротердамског, и да су многи учени људи скупљали пословице
и издали их на разним језицима.

Мушкатиновић је више обрађиван у целини као културно-
књижевна појава. Међутим, као скупљач српских пословица, првих
штампаних наших умотворина и као први скупљач народних по-
словица код свих Јужних Словена он и данас заслужује да буде
проучаван.

Постављајући исте етичке принципе које и Доситеј: разум-
ност и радљивост, а као најјаче васпитно средство животни при-
мер, Мушкатиновић је свестан да својим образовањем треба да
објасни својим сународницима да знање и науку треба упра-
вити „общем благополучију“ јер без животне примене остају
бесплодни или, како он каже, „свећа под мерицом“. Као што До-
ситеј тежи да васпита српску омладину баснама, а уједно да је
поставке на учење грчког језика, тако и његов „соревноватељ и
љубезник“ Мушкатиновић Причама издатим у два маха, у Бечу.

¹ Београд, 1909.

² Летопис, св. IV, с. 63, 1909 г. Нови Сад.

1787 године и у Будиму 1807, жели да васпита не само своје синове¹ него и сву „сербску јуност“.

У предговору обраћајући се читаоцима Мушкатиновић карактерише пословице као потребне и корисне: кратко, а у исти мах оштроумно, уче нас шта треба да чинимо и од чега да се чувамо, поред тога су и пријатне, увесељавају нас, растерују мисли и бриге. Упознаје нас и са начином свога рада: сашео је нарочиту свеску и почео из дана у дан бележити пословице како их је чуо од својих сународника, вероватно од својих клијената којих је имао са свих страна, највише између српског становништва нарочито из Јужне Угарске, одакле је и сам био.

Занимљиво је и карактеристично по Мушкатиновићев рад: прва збирка пословица му је скоро без страних. Изгледа да је првобитни план Мушкатиновићев био скупљање чисто народних пословица и израза, дакле је био упућен у фолклористичком правцу. Доцније, може бити под утицајем Доситејевим, који и сам има добар број пословица народних и страних у својим делима, Мушкатиновић је унео у другу збирку и стране пословице, умноживши тако њихов број, као што је поједине и проширио садржајно или тумачењем. На пример, пословицу из првог издања: Беговац је беговац ако неће имати ни новац, он је у друго унео у дужем облику: Беговац је беговац ако неће имати ни новац, а магарац је магарац ако ће имати и златан покровцац (као што ју је доцније Вук преузео за своју збирку).

Мушкатиновић је осетио везу између прича и пословица као и између стварних догађаја и пословица. Уз пословицу Добио као цар на Сенти додао је: „Ова је баталија била 1697 године откоје је пословица произашла“. Пословицу По зло не ваља елчије слати објашњава: „Ово наши и овако изговарају: „Како се зове курјак? Нашто се одговори: Који би га враг звао када и сам дође?“ Курјак је дакле зло по које не треба слати. Поредбено: ни по друго зло не треба слати. Закључно: ни по једно зло (по зло уопште) не треба слати посланике. Пословице су постале од приче; отуда постаје јасно зашто је Мушкатиновић дао својој

¹ Прво издање је посветио сину Петру, дечаку од 13 година, који је поред српског говорио немачки, знао латински и учио мађарски. Петар је доцније био адвокат. Умро је у тридесетој години, ожалио га је Мушицки одом.

Између првог и другог издања пословица Мушкатиновићу су умрла три сина, друго издање је посветио двојници својих најмлађих синова.

збирци назив Причта, ако то није просто угледање на архаични руски назив за пословице, а овај гласи притче.

Вук није наводио изворе својих пословица, иако их није све непосредно од народа забележио; Мушкатировић их често наводи, али не подвлачи разлику између максима појединаца и народног стварања, које опет служи појединцима као подлога за стварање максима. Од наших он помиње митрополита Ненадовића и Доситеја. Неколико пословица узео је из Доситејевих басана, наводећи увек страну књиге и басну. Пословицу Ако не можемо бити лепо, богато и мудро као што желимо, добри можемо бити, он пропраћа речима: „Ово је свјатиј совет мени дражајшег родитеља мојега Лазара Мушкатировића“. Тако наводи и друге личности од којих је слушао пословице: Босанца, од кога је забележио: Човек се роди за рат, како коњ за седло, или Симу оцачара од кога је чуо: Бистра вода — труле лађе.

Уз стране пословице, односно максиме, Мушкатировић помиње Давида, Соломона, Платона, Аристотела, Хипократа, седам грчких мудраца, Катона, Хорација, Овидија, св. Августина, Алкоран и друге изворе.

Прегледан до педантности Мушкатировић наводи и покрајине, одакле потичу пословице, а то је доцније и Вук чинио код неких. Тако он обележава: сербијанска, бачка, далматинска, босанска, херцеговачка, личанска. Шта више, обележава и „сталез од кога потиче пословица. Уз пословицу Нема очевине без крчевине, ставља да је земљорадничка; уз друге ставља: трговачка, лекарска, пуштахиска, херсуска, а уз пословицу Засукао бркове као да ће амове крпити ставља „простака“.

Поред наших народних, Мушкатировић је у своју збирку уносио и стране пословице, напомињући увек од кога су народа: енглеска, француска, шпанска, мађарска, немачка, румунска. Навео је око 30 руских, неколико словачких и једну „шлеску“.

Од страних пословица, Мушкатировић је на првом месту уносио у своју збирку латинске. Оне су некада уз оригинални текст дословно преведене као *Amor omnia vincit* Љубав свашто преодолева; *Bled mesec kiшу, црвен ветар, а бео ведрину даје* *Pallida luna pluit, rubra flat, alba serenat*. Некада је превод слободан: Близу цара, близу смрти *Procul a Iove procul a fulmine*, а некад са одговарајућом народном пословицом: Без старца нема ударца, *Omnia in matura maturescere debent*. Тако латинском *Distinguendum est inter et inter* објашњава изреку коју је чуо од муслиманина из Босне: Алија је велики човек, вероватно у смислу: Није свако

Ђерђелез Алија. Мушкатиновић се трудио да латинске пословице преводи у духу нашег народног језика, зато уз латинске наводи одговарајуће народне пословице. Тако латинску *Ubi dolor ibi digitus* згодно објашњава нашом Где кога сврби онде се и чеше, шта више трудио се да преводи леонинским сликом, који је карактеристичан за пословице свих европских народа па и за наше. Тако је *Ubi thesaurus ibi oculus* превео Гди срце лежи тамо и око бежи, *Febris tertiana senibus* Самрапа, Грозница тродневна старцем погибелна, а *Vulnus esto — sanetur, cicatrix tamen manet*, Који ме је лане био ни данас ми није мио. Латинских пословица Мушкатиновић је узео највише, око 127, што изгледа сасвим природно за њега правника из друге половине XVIII века, када су се сви правничко-политички послови обављали на латинском језику, па се њиме у свечаним приликама и говорило. Ако и преведе дословце, Мушкатиновић ипак, ставља пословицу у оном облику како се код нас у народу чује. Тако је поред превода *Dii omnia laboribus vendunt* Бози всја дјели продајут навео и праву народну: Без муке нема науке. Наравно, морамо одвајати превођене латинске пословице од изворних народних, уз које је Мушкатиновић некад стављао латинске сличне по садржини, ради објашњења, као што на пример уз нашу изворну: Ми о псу а пас на врата, он ставља *Lupus in fabula*, или ако уз народну пословицу Брат брату најдубље очи вади стави латинску *Rara est concordia fratrum*. Некада латинско објашњење само делимично одговара нашој. Уз нашу Рука руку мије, образ обадвије ставља: *Manus manum lavat*. Изворност наших језичких израза у оваквим случајевима потврђује независност од латинских пословица.

Неки пут буквални превод са латинског не би ни вредео јер не одговара историским ни животним околностима народним, па ни његовом менталитету. У таквим случајевима Мушкатиновић је сасвим оправдано употребио слободан превод. На пример, пословицу која сведочи о колонизаторској способности Римљана *Si fueris Romae Romano vivito more si fueris alibi vivito sicut ibi*, Мушкатиновић преводи са одговарајућом нашом: У какво коло дођеш, онако играј! Ипак се дешава да у томе паралелизму између српског и латинског Мушкатиновића, одличног знаоца латинског, повуче некада жеља да наведе и више латинских сажано сличних пословица, иако би, разуме се, оправданије било да је тражио српске варијанте. Уз нашу пословицу Како дошло тако прошло, он ставља: *Male parta male dilabuntur, Male parta ibunt deserta, Congeries lapidum multis congesta rapinis corrueat et*

partas alter habebit opes, док би правилније било да је унео наше сличне ако је већ хтео да их наведе на истом месту: Отето — проклето, Ђаво донио, ђаво однио, Неправедно тециво на треће колено не прелази (коју је иначе унео) и сличне. Међутим, ово сведочи да је Мушкатиновићев став поред несумњивог родољубља у његовим пословицама у исти мах и космополитски, да је он умео добро измирити ова два осећања у своме животу, као што је то чинио и Доситеј.

Пада уочи да Мушкатиновић није у свим случајевима навео да су му пословице позајмљене, иако је оваквих случајева мање, и намеће се питање зашто је тако поступио? На пример, Далеко од очију, далеко из срдца је буквалан превод *Loin des yeux loin du coeur*. Ако бисмо претпоставили да ни сам није увек знао из које је ризнице његово благо, стављају се насупрот овој претпоставци општепознати извори. Рецимо, Мушкатиновић је морао знати за извор пословице Гди нам је добро онде и отечество, коју ми уствари и немамо јер није одговарала нашем народном схватању, није могао заборавити иако је то прећутао да је ово латинска пословица: *Ubi bene ibi patria*, или *Patria non est ubi nascor sed ubi nascor*. Када је око 150 латинских навео паралелно са српским, зашто није споменуо да је Глас народа глас сина божијег црквена латинска: *Vox populi vox dei*, да је За мртвим или добро или ништа *De mortuis nihil nisi bene* и Добар ред је душа дела *Ordo animus rerum*, да је Иза зиме топло, иза кише сунце превод француске *Après la pluie le beau temps, après l'hiver le printemps*, или да је пословицу Дејатељ је мазде достојин узео из Библије (Матеј X).

Од словенских Мушкатиновић је највише позајмио руских пословица. Према његових 168 страна, колико износи прво издање књиге са 17—18 пословица просечно по страни (негде преко, негде испод двадесет), руских 29 пословица не претстављају велики број, али пада у очи да су свих 29 унесене на првих 30 страница; можда је тиме писац желео да препоручи своју књигу публици која је била навикла на књиге уношене из Русије. Ипак је несхватљиво зашто је изворну народну и свакоме јасну: Мајка ћерку кара, снаји приговара објашњавао руском Вохромей розумей кого корят а тебе говорат. Исто тако зашто је поред изворне: Када се једе и пије онда је доста пријатеља било потребно да се наведу Овидијеви стихови: *Donec eris felix multos numerabis amicos, tempora si fuerint nubila, solus eris*. Разлог је могао бити само онај који је малопре поменут: Мушкатиновић је желео, с једне

стране, да упозна сународнике са класичном културом, не одвајајући народну ризницу од опште, а, с друге стране, настоји да се та општа мудрост изрази чистим народним језиком, да би народу омилела. Отуда код њега као правог следбеника Доситејевих идеја настојање да се изражава добрим народним језиком. Јављају се додуше и провинцијализми икавски; дикла и гди који се до данас очувао у чисто екавском говору Војвођана у скраћеном облику ди, док је дикла у пословици употребљено ради слика, На што дикла навикла. Исто тако јављају се и турцизми, којих је тада у нашем језику било више: хат, ревена, чувалдуз, јатак и многи други. Осећајући мноштво ових турцизама Мушкатиновић је уз пословицу Ушао јоктур у кесу, тј. потрошило се, нема, додао полутурска. Али је траг миграције био свеж, клијенти Мушкатиновићевих из Јужне Угарске сачували су били још многе особине чисто херцеговачког наречја, а усто богатство израза, фигуративност, стил и 'слик, нарочито леонински, асонанцију, алитерацију, метафоре, антитезе и друге карактеристичне црте нашег пословичког говора.

Тако се јавља осмерац, једноставан или двострук: Спала књига на два слова, Средња је срећа најбоља, У ковача ни стругача, За невољу бабу воде кад девојку не наоде, Што је руа на њему је, што је круа у њему је, Свака сила за времена, а невоља редом иде.

Да наведемо неколико примера за пословички седмерац: Слепац слепцу завиди, Туђа рука не спори.

За шестерац: С неба па у ребра, С коња на магарца, С главе риба смрди, Седи на ушима, Старога је кова, Снага вино пије.

За петерац: Све слути на зло, Све боље лане; за деветерац: У своје воће кад ко хоће.

Природно да је и десетерац чест: Три ајдука девет капетана, Убила га ведрица у главу, Жуте чизме на ерлаве ноге, Црвен калпак на ћелаву главу, Свака вода с поточићем јака, Седи с миром и мани се врага, нит га дирај нит му тражи трага.

Мушкатиновићеве пословице доказују колико се правог народног духа сачувало у 18 веку код српских насељеника у Угарској. Лексичким и фигуративним богатством оне не заостају иза оних које је Вук доцније нашао у Србији, Црној Гори и Боки Которској. Ако отворимо насумце Мушкатиновићеву књигу, наћи ћемо овако сјајне примере: Стати на браник, На брусу меда тражити, Намерио се тук на лук, Намеће се као шише на руду,

Нек зна гужва што левча пати, Ни гласоноша није измакао,
Неправедно тециво на треће колено не прелази, Без старе волине
не ору се долине.

Исто тако одзвањају блистави народни стихови у Мушкати-
ревићевој збирци: Волијем злато и поношено, него сребро из-
нова ковано, Зна се соко по полету, Добро ми је и бољем се
надам, у чем ходим у томе и спавам¹, У бећара гаће од ћенара,
Тешко Марку Краљевићу у злу добра чекајући, Узех врага
поред блага; враг остао а благо пропало, Кућа ти се кућерином
звала, Кућа ти се коцем затворила. Некад неочуван десетерац
прелази у правилан: Добро је хајдуку у лугу, нит га кољу муве
ни обади, веће му је помучно од глади. Има више пословица
ритмичких и сликованих као што су: Ко за туђом вуном пође сав
острижен кући дође, Кашиком га закусује, а дршком му очи вади,
Кратка дрва готови угарци, Позна деца готове сироте, Погледај
му на рило пак му реци Гаврило. Ова лексичка чистоћа и богат-
ство су делимично разлог што су Мушкатиновићеве пословице у
великој мери привукле Вука. Али о томе ће бити доцније више
говора.

Тек свакако је занимљиво да код Мушкатиновића међу
нашим народним пословицама и изрекама налазимо највише из
динарских крајева, а најмање из Бачке, онога дела Војводине у
коме се Мушкатиновић родио и одрастао, као што су например:
Гори му глава као футошком кнезу или Господско је обећати, а
паорско држати.

Некада се, поред пословица Мушкатиновићевих, јављају и
објашњења, алузије у вези са општом или са народном исто-
ријом и књижевношћу. Уз пословицу Да је до судије као од
судије он ће поменути историју Абдерићана који су после изгу-
бљене битке размишљали о својим грешкама. Уз преведену Ко ме
бог власт ономе и памет *Wem Gott Gewalt giebt dem giebt auch
Verstand* — додаје са алузијом на однос Аустрије према Србима:
„Али искуство је показало да је фалишна“. Исту политичку алу-
зију Мушкатиновић чини и уз пословицу Лажљив човек рано или
доцкан увек је себи шкодљив, додавши: „ово исто може се рећи
и за већа савезства“. Таквих алузија има доста код писца или
редактора смелих оптужби и захтева „*gravamina ac postulata*“ на
Темишварском сабору.

Са психолошком вештином он рашчлањава народни мента-
литет; добро запажа српску простосрдечност због које се Србин

¹ Исти стихови јављају се у Рељковићевом Сатиру раније него у Мушка-
тировићевој збирци.

лако да преварити од вештијих. Исто тако уочава и „сербску наглост“ и жељу за осветом. Као да је желео да истакне своме народу одакле му прети опасност, он у два маха наводи пословицу Погибао твоја од тебе Израиљу.

Поред родољубља Мушкатиновић има и шире социјалности. Он са убеђењем наводи пословицу *Indigne vivit per quem non vivit alter*, да је недостојан живота онај од кога не живи други и подвлачи да се Човек ништа не радећи научи зло радити. Напредан је: Ново село а стари обичаји не приличествују, уз напомену да су против овога правила многи народи погрешили, желећи тако да потстакне свој народ на путу прогреса. У духу свога времена — прва збирка Притча је изашла такорећи непосредно пред Француску грађанску револуцију — под утицајем енциклопедиста Мушкатиновић је не само антиклерикалан као Доситеј него и антирелигиозан. Поред неколико пословица у којима није имао обзира према црквеним личностима: Да толико имаш памети као браде¹ у добри час, Гладан и патријарх хлеба ће украсти, Буди, попе, човек, и руска Богу слава а попу коровај сала, он има и оштрију, а за оно време смелу Није ради Лазара него ради Марте, или пародију Блажених: Блажени измицајушчи јако ти ујегнут.

И као што у складу са својом расправом против многих празника сматра да је доброме човеку сваки дан празник, а у збирку уноси пословицу Виноград не иште молитве него мотике, тако уноси и пословице против поста: Није грех у јелу већ у злу делу, а у једној алудира на оне који пост препоручују а сами не одржавају: Ласно је с пуним трбухом пост хвалити. Шта више и пословицу Банат и Бачка кад роде целу Маџарску заране, али кад Банат и Бачка загладне целе Маџарске кошеве испразне (која је поникла из пољопривредног искуства) објашњава са тенденцијом против поста: „Зашто? Чрез пост. Јербо један истонога закона човек више леба изе нежели друга три“, мада је потрошња хлеба у Војводини без обзира на веру увек била висока, пре свега, што је и производња жита у тим крајевима врло висока и што је сиромашнијем становништву хлеб главна исхрана.

У Вуковим збиркама пословица је више обзира према свештенству. У првој збирци штампаној на Цетињу морао је водити рачуна да му се збирка штампа дозволом владике, а није желео

¹ На портретима се види да су и Доситеј и Мушкатиновић бријали и браду и бркове.

да још више поштри односе са Стратимировићем, или да изгуби претплатнике међу свештенством.

Не само против црквене власти Мушкатиновић одабира за своју збирку пословице и против краљевске и племићке. Вероватно сељачког порекла, јер је мушкатири назив за простог војника, изградивши се својим трудом, и на високом положају, он је сачувао трезвени критицизам човека из народа: Краљеви дуге руке имаду, *An pascis reges longas habere manus*; Цару више шкоде ласкавци него непријатељи. Наводи пословице да с господом не треба из истог чанка трешње јести и да не треба веровати ни њиховом смеху, и словачку: Што пан проси то село муси (Што господар моли то село мора). Према немачкој *Wo die liebe Natur nicht wirkt alles ist umsonst*, преведено је слободно Где блажена навар дејствује све су противности залуду, подвлачи како је ово важно за друштвене промене, иначе би „господе и богатих синови во вјеки первенство задржали“, а други би „подножје њихово били“. (под. бр. 32).

У томе смислу наводи и познату пословицу против експлоататора: Ко се на господском послу прекине не вља му звонити. У интересу свога народа Мушкатиновић наглашава потребу земљорадничке радљивости и важност заната. Он уноси у збирку: Двоструко орање двострук лебац, Троструко орање трострук лебац, са напоменом „ово треба сваки земљоделац да упамти“, и другу која је у складу са идејама Жан Жак Русоа: Занат је у богатству дика а у сиромаштву рана, док пословицу Занати су човеку крила допуњује примедбом како је претседник владе у америчкој Пенсилванији донео закон да свако мора учити неки занат.

Неке међу Мушкатиновићевим пословицама су уствари његове мисли — гноме. Он је прву збирку издао у 44-тој години, а другу у своје „седмом десетлетију“, са одређеним и заокруженим погледом на живот и са психолошким закључцима стеченим често на многобројним клијентима. Да је пословица Који често на тужбу ходи тај с људима у љубви живити не може (под бр. 151) лични скупљачев закључак из адвокатске праксе, видимо из његова тумачења које нам уједно показује да је свакој пословици подлога животни случај. Мушкатиновић везује ову пословицу за Вују Ирижанина који би сваког вашара купио по два пара опанака и назувши један пар узвикнуо: „Хоп, Вујо, једне издерао код куће, друге на процеси“. Тако је непосредно за животни случај везана и Протрчи де опет зече, уз коју Мушкати-

ровић ставља објашњење: Рекао Шијак кад му је зец између ногу протрчао. Вероватно је и Брак без деце онако је кано дан без сунца, тужно, лично искуство самога Мушкатировића. У времену између првог и другог издања својих пословица он је изгубио три сина, а колико је волео децу доказује његова посвета у првом издању сину Петру, а у другом двојници синова који су му се доцније родили, као што у тој посвети радосно помиње своје две кћери и два унучета. Тако је вероватно његова или лектиром усвојена мисао: Мудроме мужу втору част животу нужно је на то обратити да будалаштине одбаци које је у првој присвојио или сакупио. Несумњиво је да у његовој збирци нису народне пословице: Дobar лекар који лечи ране мора имати орлове очи, руке женске и срдце лавско, или Чизмодеја нека се држи папуче, исп. лат. (*Ne sutor supra speridam!*). Заборавност је знак лености, Из очајанија или војник или калуђер, Добро очи и срдце најбољи су град и неке друге; само је тешко установити које су међу овим мислима Мушкатировићеви лични погледи, а које присвојени лектиром. Тако је, например, или његова или трговачко-грађанска Где марјаши звече филозофи муче, јер је народ дао друкчију и по животном схватању и по лексици: Ум царује а снага кладе ваља.

Мушкатировић је судећи по неким пословицама добар патриота. Он Мађарску назива „дражајшим отечеством“, пише расправу којом жели да помогне њеном економском напретку, али он је при томе у првом реду „Сербљин,“ а не треба заборавити да су немачке и мађарске пословице на почетку Причта била добра препорука за цензуру и да је Мушкатировић ту поступио са адвокатском тактиком. И мада је унео међу пословице и мисао *Maius-a Belius-a In Hungaria solum est vita; extra Hungariam etsi vita, non est ita* — У Мађарској је само живот; изван ње ако је живот, није такав, он уноси више пословица са изразитим националним осећањем. Његове наде на бољитак народног живота показује пословица под бр. 30 Видовданак шат није све смакнуо, коју се потрудио да камуфлира латинском *Non omnes Fabios abstulit una Dies*. Уз пословицу: Доћи ће Видовдан, видећемо ко је вера, ко ли је невера, он осећајно додаје: „несрећна пословица од Баталије или истраженија Косовачког“, потсећајући тако народ на Косово и Видовдан, а у вези са незадовољством српских насељеника у Угарској уз пословицу: Сваки братац себи за ужитак, а Крајини шипак наводи као утеху мисао из Еванђеља: В свакоје царство во своја си раздељено разоритсја, предвиђајући распад Аустрије и Угарске. Напоменом уз изреку У се и у своје

кљусе Мушкатиновић упозорава своје сународнике да се не могу уздати у туђина. А другом напоменом уз пословицу Херцеговина све земље насели, а себе не расели, истиче да је прогонство Богумила убрзало пад Босне. И док Атанасије Стојковић истиче као народну црту — „херсузлук“, Мушкатиновића ово боли, он сматра да је то „печалниј карактер за име сербско“, али као у одбрану помиње како и Спартанци у својој историји сматрају „херсузлук добродетељи“.

Као и Вук доцније и Мушкатиновић у пословице меша питалице, шаљиве анегдоте: о Настрадаину, о Ери, или како он каже Ерићу, уноси шаљиву сватовску здравицу и народну ругалицу. Међу његовим пословицама се налазе и стихови грађанске поезије 18 века: Јуна, јула и августа ко не кваси вином уста, остаће му капа пуста.

Исто тако, Мушкатиновић наводи приче и анегдоте као тумачења уз пословице. Уз израз Зао као рис он наводи причу о захвалном рису, који је поштедео и заволео кученце убачено за храну јер му је лизало болесне очи (догађај из бечког зверињака 1806 год.) са тежњом да прикаже како благодарност сузбија зло; уз пословицу Ко рукама мед меша, прсте олиже, он сатирише пештанског сенатора Кренеса који је од берачица винограда тражио да не једу грожђе. Уз изреку под бр. 144 он даје напомену о уметничкој слици Амор и Дијана. Тако је Мушкатиновићев субјективни став у његовим пословицама наглашен, „фрамауерски“ и просветитељски, док је Вук правилно схватио да скупљач треба да остане објективан и у случају када даје тумачење. Ипак у једном Мушкатиновић је био обазривији од Вука. Он не понавља исту пословицу са минималном или никаквом разликом под разним словима, иако и код њега то бива у неколико случајева: Обещчаније лудому радост је унесена и под Омикроном и под Омегом, Мајка ћерку кара снахи приговара — јавља се три пута, Онај ми је брат који ми је добру рад — у два маха. Али су овакви случајеви неупоредиво ређи код Мушкатиновића него код Вука¹.

У целини Мушкатиновићева збирка претставља обилан број српских народних пословица из свих крајева, тако да су стране према томе укупном броју у незнатној мањини. Лексички он је

¹ Упореди мој чланак О издањима Вукових пословица. Јужнословенски филолог САН, Београд, 1951—52, стр. 229—236.

дао одличну грађу лепу и чисту која је постала језгром Вукових пословица. Вук га је добрим делом дословце или са незнатним изменама преписивао по неколико узастопце и преносио у јужно наречје, негде прерађивао и уносио под друга слова, угледајући се на њега и азбучним распоредом.

Стране пословице чије порекло Мушкатиновић не помиње Вук преноси као народне, нити је умео да објасни пословице којима Мушкатиновић није дао објашњење. Рђаво је схватао архаичне речи, које се јављају код Мушкатиновића, а употребљавао ретке особене изразе који се налазе код њега, тако на пример, провинцијализме мађарског или немачког порекла (хегедуш, пробира). Ово Вук никако није могао чути у етнички чистим крајевима за које у кореспонденцији каже да су главни извор његових пословица. Мушкатиновић: Кад хегедуш правду свира, гудало га по носу бије 57 стр., код Вука дословно под бр. 2202. Мушкатиновић: Злато се у ватри пробира, а човек у зли приклученија. Вук: Злато се у ватри пробира, а чоек у несрећи. Пошто Мушкатиновић није објаснио мађарску реч кормош (црни пас) у пословици Мути као кормош по сирку, стр. 82, Вук је погрешно тумачио: ваља да је кормош некаква буба. Да је Вук узео у народу ове пословице, добио би објашњење речи, ако не у свим бар у неким случајевима.

Без* обзира на то што тада још није постојало ауторско право, Вук је био неправичан према Мушкатиновићу.¹ Преузевши од њега пословицу Глас народа глас сина божјег Притче 34 стр. није хтео да га помиње, већ је у објашњењу додао: Највише књижевници говоре. Вук је напротив скривао своје позајмице од Мушкатиновића. Поред пословице Гледи као штрк у јаје под бр. 814 (код Мушкатиновића има: Пиљи у њега као ној у јаје) он је додао: „Мушкатиновић има ној мјесто штрк, али ја тако нијесам чуо никада, одакле се стиче утисак да је Вук у овом ретком случају сличности поменуо Мушкатиновића. Уствари, мало је рећи као што Скерлић каже, да се Вук користио радом Мушкатиновићевим. — Поред свога необичног дара да уочи ствари онако какве су, Скерлић је², као и доцније Љуб. Стојановић³, поверовао Вуку — под утицајем Вукова ауторитета — да је из Мушкатиновића „узео само оне за које је чуо да се у народу

¹ Опширнији докази о томе како је Вук на разне начине искористио Мушкатиновића и бројни однос коришћења улази у моју књигу која је у припреми, Вукове пословице.

² Српска књижевност у XVIII веку, Београд, 1909, 449 стр.

³ Живот и рад Вука Стеф. Караџића, Београд, 1924, 441 стр.

говоре“, шта више Скерлић, под утицајем Вуковим, осуђује код Мушкатиновића порнографске изразе којих у Вуковим пословицама има у већем броју.

Пословице из збирке Мушкатиновићеве биле су у своје време утицајне. Оно што се дешава са објављеним народним умотворинама: да се путем читања враћају у народ стекавши књижевни углед, — било је свакако и са Мушкатиновићевим Притчама. Али њихов утицај осећамо и код наших књижевника. Пре свега, код Његоша временски блиског Мушкатиновићу. Његош је примао народну мисаоност непосредно, па је могао примати и посредно преко Доситеја и Мушкатиновића. Код последњег има: Ја ли пиши ја ли не мрчи, стр. 135, код Његоша: Што се мрчиш кад ковати нећеш; Добра су са злима помешана, *Sunt bona mixta malis*, стр. 145 и друга: У овоме свету никаква добра нема које не би било помешано са злим, стр. 167 и тумачења уз пословицу Док се човек дима не напати не може се ватре огрејати, *Dulcia non meruit qui non gustavit amara* — могле су утицати на Његошеву песничку мисао: Чашу меда још нико не попи што је чашом жучи не загрчи. Наравно, при томе не треба сметнути с ума високу песничку вредност сваке Његошеве прераде. Код Мушкатиновића: Гди се ко не сеје нека не ниче, стр. 33, код Његоша Ће је зрно клицу заметнуло, онђе нека и плодом почине. Код Мушкатиновића: Кад човек тоне и за врело гвожђе се хвата, код Његоша: Ко се топи хвата се за пјену. Мушкатиновић: Небо је високо, земља тврда, пак кул човек знаде, Његош: Земља тврда а небо високо. Мушкатиновић: Шта ко тражи оно и нађе, Његош: Што тражили оно смо и нашли. Мушкатиновић: Дошао је у адова уста, Његош: Мален свијет за адова жвала, Мушкатиновић: К...а плаче, хрсузин се куне, ни к...и плач, ни хрсузину клетва не помаже. Његош: Трговац ти лаже са смијехом, жена лаже сузе просипљући.

Пре него што се Доситеј решио да оде на просветни рад у Србију имао је позив од Његошева стрица владике Петра I да оде у Црну Гору. Сасвим природно Петар I је могао имати Доситејева књижевна дела када га је поштовао. Тим путем или преко Симе Милутиновића, заинтересованог за народне умотворине, могле су и Мушкатиновићеве пословице доћи до руку Његошу, а могао их је набавити и доцније у Бечу.

Израз Ноћник 94 стр. код Мушкатиновића је послужио Мажуранићу — може бити преко неке верзије Његошеве — за наслов друге песме Смрт Смаил-аге Ченгића. Међу равнима женитба и удатба најбоља је, могла је послужити Стерији за

основу комедије Женидба и удадба. Занимљиво је да утицај допире до Змаја; у вези са Мушкатиновићевом пословицом Погледај му на рило пак му реци Гаврило, Змај има песму, а друга Мушкатиновићева пословица Зла жена здрава читава човека залуди (каже да је изорао шарана, није ли луд, вежите га!) подлога је Змајеве једночинке Шаран. Као што је пословица Сваки Циган свога коња хвали наслов Змајеве песме.

Мушкатиновићев књижевни посао није велики по обиму, али је велики по значају. Он је први објавио књигу пословица не само код Срба — 50 година пре Вука — него код свих Јужних Словена. Када се у Бечу нашао са Доситејем, 1788, он је тај посао већ имао завршен, јер је по Доситејевом савету одмах приступио штампању. 1807 се његова књига опет појављује, а већ 1808 је издата и латиницом. У времену од 1809 до 1815 Доровски се интересовао за словеначке „крањске“ пословице, али Копитар у то време није могао да пронађе ниједну писану збирку.

Судећи према првој збирци Мушкатиновић је схватио свој посао фолклористички. Тек у другој збирци јача под Доситејевим утицајем тежња за народним просвећивањем и уношењем страних пословица. Али ни у другој збирци овај космополитски елеменат у Мушкатиновићеву раду није потиснуо садржајно и лексички значајну чисто народну грађу. Интуитивно и правилно Мушкатиновић је ишао, како сам каже у наслову, „по простому“.

Појава осталих наших народних умотворина је природна последица стварања наше државе под Карађорђеом и Милошем Али Мушкатиновић је дао своју прву збирку пре Кочине крајине; пре политичког ослобођења он је осетио значај народне мисли и језика, у времену док је један део народа робовао, а други искоришћаван у војно-економске сврхе туђе царевине.

Доситеј је тек био „пробио лед“, по речима Чапловића, народном језику, и Аутобиографијом дао дело праве књижевне вредности. Одмах после његове Аутобиографије и Совјета јавља се Мушкатиновић као његов идеолошки сарадник књигом против празника, а као скупљач народних умотворина, са језичком грађом пуном животног полета, он указује сународницима каквим се језиком може стварати. И тај утицај није изостао. У погледу времена када се јавља и у погледу садржајне и језичке вредности, прва наша збирка пословица није била довољно оцењена. Њен скупљач је претставник снажне грађанске класе, потекле од сељаштва, национално свесне, док се војни претставници Срба у

Аустро-Угарској често однорођавају, а црквени претставници заостају за савременим народним потребама.

Идејно напредан и реалан, прожет радљивошћу и рационализмом, Мушкатиновић је заиста достојан помагач („соревноватељ“) и пријатељ („љубезник“) Доситејева. Широко образовање, животно искуство и познавање страних језика он ставља у службу своме народу и жели да му користи мудрим изрекама, „sentencijama“ у политичком и етичком погледу, са циљем да благостање заједнице, „общче благополучије“ треба да буде „верховниј закон“. Он подвргава критици изреке из Библије и од разних филозофа, док се у Аустрији гледало Аргусовим очима на све напредно; он убацује у своја тумачења врло смеле погледе о владарима, о цркви, о положају нашег поробљеног и расељеног народа, чинећи га уједно и одговорним за оно што му се догађа. Али је најважније што се Мушкатиновићев рад јавља на почетку Доситејева борбе, што је Мушкатиновић интуитивно осетио значај народне мудрости и језика.

Аница Шаулић

S u m m a r y

Anica Šaulić

Jovan Muškatirović collaborator of Dositej Obradović and a predecessor of Vuk Karadžić, the first collector of Serbian proverbs, printed his book *Priče* (Proverbs) in Vienna 1787. His second edition enlarged with addition of some foreign, especially Latin, proverbs, was published in Budapest in 1807.

On account of his erudition and solid knowledge of law Muškatirović was the first Serbian who was permitted to practice law in Hungary. He became a member of the Town Council in Budapest and a defender of national rights under Court Office. Muškatirović was a representative of the high cultured middle class. The latter had at this period begun to take over the leadership of the people from the clergy who up to then have had the rights to do so. A realistic politician Muškatirović understood the Austrian desire for *Divide et impera*. He therefore proposed that the Serbian should try to obtain through way of Hungarian Parliament a law-defined status, in place of the Kaizer's privileges.

With criticism and progressiveness, both national and social, Muškatirović fought for the common welfare stating that without this

aim knowledge has as little value as a hidden candle under a bushel. Therefore with proverbs and maxims he tries to be useful to his people politically and ethically, especially to educate the youth.

Dositej and Muškatirović contrary to the Serbian clergy who had a leaning towards Russia — which was at that time at its height — tried to connect their people with the West. They both longed to raise the cultural standard of the lower classes. To fulfil this aim they used the people's language in literature.

Though Muškatirović's collection of proverbs is of great value for Serbians and has had a great influence on this literature and is very rich in linguistic material, up to now it has not been properly valued, neither has been recognized the aid Muškatirović's work gave our most important collector of proverbs Vuk Karadžić who used many of Muškatirović's proverbs for his own collection.

Anica Šaulić while analysing Muškatirović's proverbs represents him within a frame of Serbian cultural conditions at the end of the XVIII century. She points out that the Serbian immigrants [in Hungary preserved their language in its full richness, elasticity and beauty — and this is shown in Muškatirović's proverbs.] She also points out that Muškatirović was not only the first collector of proverbs among Serbians but also among other southern Slavs.

●